

ОСВІТНІЙ ПОТЕНЦІАЛ МУЗЕЇВ: ДОСВІД ДНІПРА – ЗАПОРІЖЖЯ (2014–2024 рр.)

*Тетяна Грушева, Дар'я Поняткова,
Запорізький національний університет*

У статті проаналізовано виставкову діяльність провідних музеїв м. Запоріжжя та м. Дніпро в період новітньої російсько-української війни. Визначено їхню роль як освітніх центрів розвитку суспільства.

Ключові слова: музей, освіта, виставка, історична пам'ять, культурна пам'ять.

Постановка проблеми. Сучасні музейні установи в західному світі виконують різнопланову роль (освітню, просвітницьку, соціокомунікативну, світоглядну, ідентифікаційну). Трансформація ціннісної системи постінформаційного суспільства зачепила музейну мережу, яка формує колективні уявлення про минуле, що, певною мірою, впливає на норми й цінності культури сучасності. Інтеграція України до європейського освітнього простору актуалізує новації, що характерні для соціогуманітарного простору західного світу. З огляду на це використання матеріалів музейних експозицій в освітньому процесі виходить за межі «ілюстрації до шкільного підручника з історії» та слугує збагаченню духовно-емоційного досвіду і загальної ерудиції; формуванню громадянської компетентності та національної свідомості; сприяє художньо-естетичному розвитку тощо. Тому є неприйнятним суперечлива інтерпретація минулого в «містах пам'яті» і є важливою згуртована державна політика щодо розуміння ролі музеїв у формуванні культурної та історичної пам'яті. Відзначимо місію музеїв часів новітньої російсько-української війни, що полягає в протидії використанню РФ історії як зброї. Особливий інтерес становить «музейний фронт» у прифронтових Дніпропетровській, Запорізькій областях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження в напрямі музейної педагогіки мають міждисциплінарний характер. Значним внеском у дослідження історичної та культурної пам'яті є роботи Л. Нагорної. Дослідженням теми простору пам'яті, музею як інституту пам'яті, ландшафтів пам'яті, місця історика в топосі пам'яті займається А. Киридон. Європейський та український досвід музеєфікації советської спадщини, вплив політики пам'яті в Україні на музейну сферу вивчає В. Хархун. Регіональний досвід реалізації політики пам'яті в Запоріжжі було досліджено у книзі «Запоріжжя на шляху до себе» Ф. Турченка, де автор схарактеризував особливості політики пам'яті в регіоні: советсько-імперські маркери, вплив політичних діячів на формування

історичної політики Запоріжжя. Історичну пам'ять Дніпропетровщини акумульовано в серії видань «Історична пам'ять Дніпропетровщини: події, факти, імена. збірник статей та документів» (упоряд. Є. Бородін, В. Іваненко та ін.).

Мета статті – дослідити виставкову діяльність музейної мережі м. Дніпра і м. Запоріжжя у 2014–2024 рр. та оцінити її освітній потенціал.

Виклад основного матеріалу. З часу Революції гідності в країні розпочалися суспільно-політичні трансформації та актуалізувалася роль історичної пам'яті в цих процесах; вона стає об'єктом пильної уваги як громадянського суспільства, так і держави. Із утвердженням курсу на євроінтеграцію починається розбудова європейської моделі політики пам'яті за формою та змістом, змінюється ситуація в суспільно-гуманітарній освіті. Ці зміни відбилися на діяльності музеїв (проаналізуємо результат роботи Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. І. Яворницького (далі ДНІМ), Дніпровського художнього музею (далі ДХМ), Запорізького обласного краєзнавчого музею Я. П. Новицького (далі ЗОКМ) та Запорізького обласного художнього музею (далі ЗОХМ) у 2014–2024 рр.).

Очевидно спільним є повернення вказаних музеїв до національної тематики та презентації її. Виділимо кілька таких напрямів. По-перше, формування комеморації про сучасні події – Революцію гідності, новітню російсько-українську війну, що є вкрай важливим завданням музеїв як освітніх центрів. Наведемо приклади виставок, що присвячені сучасним подіям. У 2015 р. у ДНІМ були презентовані фотовиставки «Майдан. Пробудження нації», «АТО крізь приціл об'єктиву», «Кримський сценарій: втілення та опір», «Україна понад усе». Різноманітні виставки, присвячені російсько-українській війні, є щорічними: «Портрет солдата» (2016), «Іловайськ 2014» (2016), «Життя на нулі» (2017), «Військово-польовий Арт» (2018), «Донбас: переПРОчитання образу» (2019), «Шеврони: традиції та честь українського війська» (2019), «На зламі» (2019), виставка, де поєднано особисті історії зі статистичними даними про проблеми та виклики, що ставить перед українським суспільством російсько-українська війна; фотовиставка «Сильні духом. Мама» (2020), «Для України, назавжди / Іоана Молдован» (2021).

На базі ДНІМ постав перший державний музей новітньої російсько-української війни – «Музей громадянського подвигу жителів Дніпропетровщини». Музей починає свою історію з 2016 р. з виставки просто неба «Шляхами Донбасу», відкритої 26.05.2016 р. Вона складалася з таких тематичних комплексів: «Україна – єдина держава», «Дніпропетровщина в АТО», «На шляху війни», «Містами АТО: бойові дії», «Оборона ДАП: Витримали люди, не витримав бетон», «Без права на майбутнє: зруйновані долі та інфраструктура Донбасу», «Пам'ять» [7].

У ЗОКМ помітна схожа тенденція у висвітленні найактуальніших для України тем. Так, з 2015 р. експонуються виставки, присвячені Революції гідності та російсько-українській війні, що фокусуються на суспільному значенні і масштабах цих подій: «Майдан – початок незалежності» (2015), «АТО війна за незалежність» (2016), «Добровольчі батальйони України»

(2017), «Військово-польовий АРТ» (2018), «Свідомістю проти куль» (2018), «Прапор – символ честі, доблесті і слави» (2019), «Російський терор Дніпровської ГЕС 2022-2023 років» (2023) [8]. Помітною подією в культурному житті Запоріжжя стали організовані ЗОКМ виставки: «Зброя культури» (до дня захисників України); «Хижі звірі запорізьких степів», «Маскувальний арт» (2024), «Хрестом та мечем» (2024), «Війна за Незалежність» (2024) [5].

У художніх музеях обох міст були організовані виставки, покликані осмислити сучасні події. Це – виставка у ДХМ Ірини Сизоненко «Мій Крим. Чотири пори року» (2015), виставка світлин Віктора Кальмуса «Пойміте нас. Задолбало!» (2017) [2]. У ЗХМ в березні 2015 р. пройшла виставка «Передчуття», присвячена Революції гідності й Антитерористичній операції [8].

Аналізуючи тематику музеїв, ми помітили збільшення кількості виставок, що присвячені мистецтву під час війни. У Дніпровському художньому музеї з часу повномасштабного вторгнення були організовані заходи: фотовиставка «Сміливі нести світло» (2023), виставка Олени Лазько «Борітеся – поборете!» (2023), виставка творів живопису Михайла Кублика «Палає Україна» (2023), виставка художниці Нати Чарівної «Хустка як мистецтво» (2024) [2]. У ЗХМ відбулися виставки: «Життя на уламках», «Весна нескорена», «Незламна кульбаба», виставка Григорія Соколенка «Так було...», виставка військового фотохудожника Володимира Гордійченка «На власні очі» [6]. У ДНІМ експонувалися: виставка-інсталяція «Слово на сходах до Перемоги» (2022), виставка Віталія Старченка «Поле бою» (2022), виставка «Зліпок часу» (2023). Аналізуючи зміст виставок, відзначимо, що проєкти, які відображають сучасну війну, представляють активну культуру, формують культурний простір України, впливають на формування української ідентичності.

З початком повномасштабного вторгнення рф в Україну бачимо тенденцію до проведення виставок, що розкривають механізми пропаганди «Русского мира». До прикладу, мінівиставка ДНІМ «Pyzzкій мір» (2023). Відвідування таких соціокультурних акцій різними віковими групами навчає, як протидіяти впливу пропаганди, дезінформації, протистояти фейкам та маніпуляціям.

По-друге, у 2014–2024 рр. значно збільшилася кількість виставок, які висвітлюють важливі події історії України, розповідають про надбання культури та тлумачать національні символи. Зростання інтересу до свого минулого пояснюється «ідентифікаційною» функцією історичної пам'яті [11, с. 175]. Освітній та виховний потенціал музейних експозицій / виставок із такою проблематикою складно перебільшити. Сенси, які транслують ці виставки, сприяють національній самоідентифікації, утверджують національну ідею. Для історико-краєзнавчих музеїв у Дніпрі та Запоріжжі найбільше виставок присвячено подіям Української Революції 1917–1921 рр., трагедії на ЧАС, пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 р. та голокосту [3; 5; 8].

Виділимо у ДНІМ виставку живопису «Сакральна Україна» (роботи Станіслава Брунса, дніпровського художника, представника народного наївного мистецтва), виставку святкового українського жіночого вбрання «Від Романа до

Йордана» (2019), мінівиставку «Образ козака – естетика аксесуарів» (2019), «Прикраси України» (2020), «Українська гривня: шлях довжиною в тисячоліття» (до 25-річчя від часу відновлення національної грошової одиниці) (2021), виставку «Державність – тисячолітня незламність віри та духу» (2022).

Важливу освітню та культурну місію виконують музеї Дніпра та Запоріжжя під час декомунізації. Цей процес став поштовхом до оновлення концепцій експозицій / виставок, збільшення уваги до замовчуваних сторінок історії, переосмислення заідеологізованих у часи СРСР тем Другої світової війни, сталінської індустріалізації тощо. Переоцінка складних проблем української історії не завжди була чіткою та послідовною. Найбільш міцною радянська модель пам'яті виявилася у трактуванні подій Другої світової війни. У чисельних роботах сучасні українські історики аргументовано доводять факти: 1) боротьби українців із тоталітаризмами (тому використовується термін німецько-радянська війна; у радянській та російській історіографії znana як «Велика Вітчизняна війна»); 2) репресій у період пізнього сталінізму (тому використовується поняття відновлення радянського контролю над Україною); 3) величезних людських втрат і руйнувань (тому сприймається війна як найбільша трагедія людства у ХХ ст.). Згідно із Законом України від 9 квітня 2015 р. «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років»: «Шанобливе ставлення до пам'яті про перемогу над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років, про ветеранів війни, учасників українського визвольного руху та жертв нацизму є священним обов'язком держави та громадян України» [4].

Аналіз діяльності музеїв дозволяє зробити висновок, що до 2016 р. у змісті окремих виставок зберігаються радянські наративи у трактуванні подій Другої світової війни, але пізніші автори заходів концентрують увагу на людському вимірі війни, досвіді солдатів у збереженні загальнолюдських цінностей на фронті і головне – на уроках, які світ зробив по закінченні кривавих подій (недопущення трагедії в майбутньому, мирне вирішення складних міжнародних проблем).

Просвітницька роль музеїв часів декомунізації є значимою. Розуміючи це, музейники ДНІМ запропонували відвідувачам виставки, спрямовані на розвінчання радянських міфів та ідеології комунізму: «СЕРП і МОЛОТ...: Прощання з совком» (2016), «Ідоли та Герої міста-на-Дніпрі» (2018), «Війна та долі» (2021), «Наказано не знати: українські археологи в лещатах тоталітаризму» (2021). Співробітниками ЗОКМ у 2016 р. було видано довідник з декомунізації, у якому надано перелік перейменованих на той час урбанонімів, представлено принципи, згідно з якими проводиться декомунізація, й надано історичні довідки та обґрунтування щодо необхідності перейменування конкретних топонімічних назв міста [10]. Робота в цьому напрямі проводиться не тільки державними, а й приватними музеями. Так, у музеї архітектури Запоріжжя у серпні 2022 р. було проведено виставку «Назва: мова міста», у якій продемонстровано історію перейменування топоніміки міста.

В експозиції наявна інтерактивна частина, у якій кожен відвідувач міг поділитися думками про назви вулиць міста, запропонувати власні назви [9].

Виставки, присвячені постаті Т. Г. Шевченка, є помітними музейними подіями. Відзначалося 200-річчя поета у ДНІМ. Починаючи з лютого 2014 р., проводилися різнопланові мистецькі проєкти та виставки, що експонувалися в залах музею впродовж року, зокрема: «КОБЗАР: феномен української культури» (2014); виставка колекції А. К. Фоменка, професора, колекціонера-шевченколюба, подарована музею; виставка-конкурс дитячих робіт мистецьких шкіл із різних регіонів України «Любити Шевченка – любити Україну»; виставка «Вінок пошани кобзареві: увічнення пам'яті Т. Г. Шевченка на Катеринославщині–Дніпропетровщині». Заходи на честь Кобзаря в цьому музеї є традиційними (у 2020 р. було проведено мистецьку виставку «Квантовий стрибок Шевченка»). Ушанування Т. Г. Шевченка присутнє і в Дніпровському художньому музеї. Так, у березні 2016 р. було проведено проєкт «Душею чую рідну землю...», що включав виставку графіки Т. Г. Шевченка, тематичні екскурсії по експозиції, лекції та вікторину про творчість Кобзаря. У 2017 р. в рамках ушанування Т. Г. Шевченка було проведено низку музейних заходів: інтелектуальна гра «Тарас Шевченко та його епоха», майстер-класи зі скетчингу «Місця, що пов'язані з іменем Т. Шевченка».

Виставки у ДНІМ, що присвячені історичним та культурним постатям, є різноплановими: «Соломія Крушельницька: на вершині світової слави» (2016), «Михайло Грушевський: людина, вчений, будівничий нації» (2017), «Духовний лідер нації та відгомін його ідей на Придніпров'ї» (до 155-річчя з дня народження М. С. Грушевського) (2021), «Гетьман І. Мазепа: легенди, міфи та реалії» (2017), «Андрей Шептицький: меценат, бізнесмен, лідер церкви та нації» (2018), «Інтелектуал, державник, патріот» (присвячена В. Винниченку) (2020), книжкова виставка «Взірець служіння Україні: Михайло Драгоманов» (2021), «До 130-річчя з дня першого перебування на Придніпров'ї Олени Пчілки, Лесі Українки, Олесі Зірки» (2021), «Пилип Орлик: життя, віддане Вітчизні» (до 350-річчя від дня народження) (2022), «Український Сократ: гуманіст та громадянин світу Григорій Сковорода» (2023).

У Запорізькому обласному краєзнавчому музеї також простежується тенденція до проведення виставок, що репрезентують різні грані української історії та культури, які комплексно відображають українську символіку, музичну культуру, костюм, показують традиції українського народу в краї: «Український тризуб у духовній символіці» (2015), «Народні музичні інструменти» (2016), «Історія державного герба України» (до 100-річчя герба УНР) (2018), «Символ твоєї свободи» (2019), «Сорочку мати вишила мені червоними та чорними нитками» (2020), «Спадщина Кобзаря» (2024), «Велика історія великої нації» до дня державності України, «Шлях до незалежності» до дня незалежності України.

У ДХМ у 2014 р. розповіли про традиційні українські свята – день святої Варвари та святого Миколая під час тематичної екскурсії «Свята Варвара золотими нитками Ісусові ризи шила і нас навчила» та майстер-класів із виготовлення святкової листівки в техніці петриківського розпису [2].

По-третє, в експозиціях музеїв регіону представлена краєзнавча тематика. В освітньому процесі така проблематика дозволяє активно залучити молодь до пошукової та дослідницької роботи, популяризує краєзнавчу історичну / культурну спадщину, що виховує дбайливе ставлення до «малої батьківщини». Визначаючи магістральні теми музейних виставок цього тематичного блоку, зазначимо на необхідності переосмислення імперських та советських наративів, які можуть простежуватися в концепції експозиції. Історик В. Головка зазначав, що у Дніпрі найбільше представлено тематику доби СРСР, коли будувалася ракетно-космічна, машинобудівна галузі (у пантеоні діячів Дніпропетровська 8 з 15 – діячів епохи СРСР). Поруч з цим представлена козацька тематика, і у 2000-ні герб регіону набув козацьких рис [1, с. 100–122]. У ДНІМ експонувалися виставки, присвячені різним періодам життя регіону «Катеринославське земство: колиска місцевого самоврядування Придніпров'я» (до 150-річчя першої сесії) (2016), «Літературний портрет Катеринослава. 1870–1910 рр.» (2018), «Їх слово волею озвалось» (присвячена національно-демократичному опору советського часу, 2021), «Дніпряни: гордість Збірної та гроза Європи» (про досягнення доби незалежності, 2016), «Відроджені скарби Дніпропетровщини» в рамках проекту «Реставрація без кордонів», 2017).

У ЗОКМ краєзнавча тематика відображена в експозиціях: «Економічний розвиток краю у другій половині XIX – на початку XX століття» (2018), «Меблі в інтер'єрах XIX – початку XX ст.» (2018), «Меноніти – раціоналізм зі смаком» (2021), «Запоріжжя – край козацький» (2023), «Легенди запорізького спорту» (2021), «Живописне Запоріжжя» (2021) тощо [5; 8]. У ЗХМ виставки на регіональну тематику представлені доробком запорізьких художників та робіт, присвячених уславленню краси запорізького краю: «Міські пейзажі. Запоріжжя очима художників» (2015); «Запорізький пейзаж 2017», «Художники Запоріжжя–2019» (2019), «Корифеї запорізького малярства» (2020), «Незборима сила запорізького козацтва» (2020); також меморіальна виставка «Художник, філософ, бандурист» до 90-річчя першого директора музею Г. Соколенка (2018). З 2015 р. у Запоріжжі відбувається всеукраїнський мистецький пленер «Запорізький пейзаж», результати якого підсумовано в одноіменних виставках у ЗХМ. У 2018 р. було презентовано каталог «Запорізький пейзаж» [6; 8].

Складовою частиною у краєзнавчому напрямі роботи музеїв є меморіальна тематика. У ДНІМ проходили виставки: «Красносельський. Людина, архітектор, колекціонер» (2014), на пошану Д. І. Яворницького (2014–2016, 2020 рр.). Також були організовані заходи, присвячені громадським, культурним та державним діячам, що сприяли розвитку краю: «Алексеев Г. П.: служіння місту Катеринославу та Придніпров'ю» (2014), «Олександр Якович Толстіков: міський голова Катеринослава» (2016), «Нам шлях прослався

вгору...» (до 75-річчя з народження Івана Собульського) (2015), меморіальна виставка до 100-річчя О. Т. Гончара (2018), «Життя заради науки. Ковальський Микола Павлович (1929–2006) – до 90-річчя з дня народження» (2019). Меморіальна тематика в ЗОКМ представлена виставкою «Яків Павлович Новицький – видатний український діяч науки та культури» (2021). Звернемо увагу на важливості представити історію краю як гармонійну складову історії України.

Висновки. Виставкова діяльність запорізьких та дніпровських музеїв у 2014–2024 рр. демонструє адаптацію до трансформаційних соціокультурних процесів. У тематичному просторі ними зроблені схожі акценти на висвітлювання найактуальніших проблем сучасності (Революцію гідності, АТО, новітню російсько-українську війну). Окрім цього, відвідувачам запропоновані експозиції та виставки з оновленим концептуальним прочитанням загальноукраїнської / краєзнавчої історичної / культурної тематики. Із 2016 р. у назвах і змісті виставок остаточно зникають радянські ідеологічні кліше та штампи. Музеї стали провідними соціально-культурними центрами регіону.

Культурно-освітня робота музейних установ орієнтована на відвідувачів різних вікових груп і стає особливо актуальною часів декомунізації та новітньої російсько-української війни. Розглядаючи історію як зброю під час гібридної війни, російські пропагандисти використовують історичне минуле країн для «включення» України у спільне культурне / історичне поле. Необхідність позбутися / подолати радянські стереотипи в українському суспільстві та мати певне «щеплення» щодо російських пропагандистських гасел – питання, що напругу пов'язане із національною безпекою. Сучасні музеї повинні стати інститутами соціальної пам'яті, які презентують у домінуючій культурі історичний досвід, традиції, розуміння про героїчне, цінності, що становлять основу колективної пам'яті.

Список використаних джерел:

1. Головка В. Український розлом «руського мира» донецька та дніпропетровська ідентичності. Схід і Південь України: час, простір, соціум : у 2-х т. / відп. ред. В. А. Смолій. Київ : Ін-т історії України НАНУ, 2014. Т. 1. С. 100–122.
2. Дніпровський художній музей. Офіційний сайт. URL: <http://artmuseum.dp.ua/?lang=en> (дата звернення: 20.04.2024).
3. Дніпропетровський національний історичний музей. Музейні виставки та заходи, опис колекцій, останні новини з музейного життя. Офіційний сайт. URL: <https://www.museum.dp.ua/uk/> (дата звернення: 20.04.2024).
4. Закон України від 9.04.2015 «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років». Відомості Верховної Ради, 2015. № 25. ст. 191.
5. Запорізький обласний краєзнавчий музей. Офіційна сторінка. URL: <http://surl.li/lctwx> (дата звернення: 20.04.2024).
6. Запорізький обласний художній музей. Офіційний сайт. URL: <https://m.facebook.com/artmuseumzr> (дата звернення: 20.04.2024).
7. Капустіна Н. І. Довідка про створення музею АТО. 06.06.2026. Дніпропетровський національний історичний музей. Офіційний сайт. URL: <https://www.museum.dp.ua/uk/ato-history/> (дата звернення: 20.04.2024).

8. Культурно-мистецькі заходи. Офіційний сайт Запорізької обласної державної адміністрації. URL: <https://www.zoda.gov.ua/article/531/kulturni-zahodi.html> (дата звернення: 20.04.2024).
9. Музей архітектури Запоріжжя. Офіційна сторінка. URL: <https://www.facebook.com/The.Architecture.Museum.of.Zaporizhzhia/> (дата звернення: 20.04.2024).
10. Сосницький Л. Запорізький обласний краєзнавчий музей видав кишеньковий довідник із декомунізації. URL: <http://www.golos.com.ua/article/267108> (дата звернення: 20.04.2024).
11. Філіпович М. Проблеми формування історичної пам'яті в освітній сфері України. Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис, 2023. № 28. С. 174–178.

GRUSHEVA T., PONIATKOVA D. EDUCATIONAL POTENTIAL OF MUSEUMS: EXPERIENCE OF DNIPR–ZAPORIZHYA (2014–2024)

Modern museum institutions in the Western world perform a multifaceted role (educational, enlightening, socio-communicative, worldview, identification). Let us note the mission of the museums of the times of the modern Russian-Ukrainian war, which consists in opposing the use of history as a weapon. Of particular interest is the «museum front» in the front-line regions of Dnipropetrovsk and Zaporizhzhia. The article analyzes the results of the work of the Dnipropetrovsk National Historical Museum named after D.I. Yavornytskyi, Dnipro Art Museum, Zaporizhzhia Regional Museum of Local Lore J. P. Novitskyi and Zaporizhzhia Regional Art Museum in 2014–2024.

Common for these museums is a return to the national theme and its presentation. Let's highlight a few such areas. First, the formation of memory about modern events – the Revolution of Dignity, the modern Russian-Ukrainian war, which is an important task of museums as educational centers. An example of such exhibitions: «Portrait of a soldier», «On the road to war» and others. Exhibitions devoted to art during the war appeared.

Secondly, in 2014–2024, the number of museum exhibitions, which highlight important events in the history of Ukraine, talk about cultural heritage and interpret national symbols, increased significantly. For the history and local history museums in Dnipro and Zaporizhzhia, the largest number of exhibitions are devoted to the events of the Ukrainian Revolution of 1917–1921, the tragedy at The Chernobyl Nuclear Power Plant, the memory of the victims of the Holodomor of 1932–1933, and the Holocaust.

Thirdly, local history topics are presented in the exhibits of the museums of the region. In the educational process, such problems allow actively involving young people in search and research work, and popularize the historical and cultural heritage of local history.

The cultural and educational work of museum institutions in Zaporizhzhia and Dnipro is aimed at visitors of different age groups and became especially relevant during the times of decommunization and the modern Russian-Ukrainian war.

Key words: museum, education, exhibition, historical memory, cultural memory.

Надійшла до редакції 12.05.2024 р.